

De donkere kamer van Damokles

Willem Frederik Hermans

Amsterdam: Uitgeverij G.A. van Oorschot – (1958), 334 p.

Genre Literaire roman, oorlogsroman, ideeënroman, thriller

Thematiek Schuld en verantwoordelijkheid, kenbaarheid van werkelijkheid, eenzaamheid

Niveau 4

[→ leerling pagina](#)

Niveau 4

- 1 [Mariken van Nieuwmeegen](#)
- 2 [Spaanschen Brabander](#)
- 3 [Warenar](#)
- 4 [Wederzijds Huwelijksbedrog](#)
- 5 [Reize door het Aapenland](#)
- 6 [De kleine Johannes](#)
- 7 [Woutertje Pieterse](#)
- 8 [Camera Obscura](#)
- 9 [Lijmen & Het been](#)
- 10 [Rubber](#)
- 11 [Kaas](#)
- 12 [Een Hollandsch drama](#)
- 13 [Karakter](#)
- 14 [De avonden](#)
- 15 [De Metsiers](#)
- 16 [Ivoren wachters](#)
- 17 [De donkere kamer van Damokles](#)
- 18 [Er zit geen spek in de val \(verhalen\)](#)
- 19 [Nooit meer slapen](#)
- 20 [In de bovenkooi \(verhalen\)](#)
- 21 [Dubbelspel](#)
- 22 [De aansprekers](#)
- 23 [Een droog, wit seizoen](#)
- 24 [Bezonken rood](#)
- 25 [De aanslag](#)
- 26 [Publiek geheim](#)
- 27 [Het leven uit een dag](#)
- 28 [Op Scheveningen \(verhalen\)](#)
- 29 [Advocaat van de hanen](#)
- 30 [Het boek van Bod Pa](#)

Uiterlijke beschrijving

De roman *De donkere kamer van Damokles* van Willem Frederik Hermans (1921-1995) verscheen in 1958 in een oplage van 2000 exemplaren bij uitgeverij Van Oorschot in Amsterdam. Het boek ontstond uit een eerder geschreven, onvoltooid verhaal, getiteld *Een overgevoelige natuur* (1952), waarin Hermans zich baseerde op de berichtgeving over en de *Verslagen van het onderzoek van de Parlementaire Enquete - commissie naar het regeringsbeleid van 1940 tot 1945*. Het verhaal van de infiltrant Anton van der Waals heeft als inspiratie gediend voor het dubbelpersonage Dorbeck/Osewoudt.

Het boek heeft veel verschillende omslagen gekend, van uitsluitend tekst tot afbeeldingen die meestal iets met de fotografie te maken hebben. Hermans verbeterde zijn werk regelmatig, ook in de tekst van dit boek vinden we in verschillende drukken verbeteringen. Deze bestaan uit toevoegingen (bijvoorbeeld in 1959 het krantenartikel 'De zaak Osewoudt' en het naschrift van de filosoof Ludwig Wittgenstein), stilistische verbeteringen en verbeteringen van feitelijke onjuistheden. In 1979 bracht hij voor de laatste keer herzieningen aan en verscheen een opnieuw herziene druk.

De roman is ingedeeld in 46 episodes.

Samenvatting

Het boek begint met de beroemde zin '...Dagenlang zwierf hij rond op zijn vlot, zonder drinken'. De onderwijzer van Henri Osewoudt vertelt een verschrikkelijk verhaal over een drenkeling, die het zoute water van de zee niet kan drinken, terwijl hij toch zo'n dorst heeft. Iedereen lacht erom, behalve Henri. Als hij twaalf jaar is, vermoordt zijn geestelijk gestoorde moeder zijn vader, een sigarenhandelaar te Voorschoten. Hij verhuist naar Oom Bart in Amsterdam. Zijn oudere nicht Ria neemt hem 's nachts bij zich in bed. Later ontdekt hij dat ze lelijk is.

Op zijn zeventiende ontdekt hij ook dat hijzelf klein en onaantrekkelijk is, met zijn dunne haar en gladde wangen. Hij trouwt met Ria en verhuist met haar en zijn moeder, die de psychiatrische inrichting heeft verlaten, naar Voorschoten en heropent de sigarenwinkel. Hij kan niet in militaire dienst: hij is niet lang genoeg. Dan ontmoet Osewoudt in mei 1940 de officier Dorbeck, die zich niet aan de Duitsers wil overgeven. Dorbeck vraagt Osewoudt een fotofilmplaatje voor hem te ontwikkelen en dit op te sturen naar het adres van ene Evert Jagtman te Amsterdam. Nog driemaal verschijnt

- 31 Begeerte (verhalen)**
- 32 Bruiloft aan zee**
- 33 De voeten van
Abdullah (verhalen)**
- 34 De zwarte met het
witte hart**
- 35 De eeuw van mijn
vader**
- 36 Marcel**
- 37 Spijkerschrift**
- 38 De dochter**
- 39 Franklin**
- 40 Siegfried**
- 41 Sleutelooop**
- 42 Een schitterend
gebrek**
- 43 Specht en zoon**
- 44 El Negro en ik**
- 45 Het huis van de
moskee**
- 46 De engelenmaker**
- 47 De thuiskomst**
- 48 De verdrinkene**
- 49 Knielen op een bed
violen**
- 50 Joe Speedboot**
- 51 Boven is het stil**
- 52 Tirza**
- 53 Het derde huwelijk**
- 54 Didar en Faroek**
- 55 Lange dagen**

Extra informatie

www.literatuurplein.nl

(recensies, auteurspagina,
juryrapport)

www.literatuurgeschiedenis.nl

(literair-historische context)

www.entoen.nu

(vensters op de Nederlandse
cultuur en geschiedenis)

www.letterkundigmuseum.nl

(mausoleum van dode
schrijvers)

www.dbnl.nl

(digitale versie van de tekst)

www.teleblik.nl

(filmmateriaal over het boek
en/of de auteur)

Dorbeck in Osewoudts sigarenwinkel. Eenmaal om van Osewoudt een pak te lenen (Osewoudt begraaft zijn uniform); de tweede keer om het pak terug te brengen. Hij vraagt Osewoudt dan een ander filmpje te ontwikkelen. Osewoudt verprutst dit filmpje. De derde keer krijgt Osewoudt opdracht iemand te vermoorden in Haarlem. Dorbeck geeft hem een pistool. Samen met Zéwüster, een medewerker van Dorbeck, brengt hij in Haarlem drie mannen om.

Hierna ziet Osewoudt Dorbeck niet meer. Hij ontwikkelt de foto's van het filmpje dat Dorbeck hem in de meidagen gaf. Daar staan drie foto's op, maar de vierde, een foto van Dorbeck, mislukt, want zijn hysterische moeder doet het licht aan. Hij bewaart de drie andere foto's als 'herinnering aan de enige man die hij ooit bewonderd had'. In 1944, vier jaar later, bericht Dorbeck Osewoudt dat hij de foto's naar een postbusnummer in Den Haag moet sturen.

De foto's fungeren als opmaat voor verzetsopdrachten. Eerst legitimeert ene Elly Sprenkelbach Meyer zich met één van de foto's. Zij komt uit Londen, vertelt ze. Hij laat haar logeren bij Oom Bart te Amsterdam. Wanneer hij de volgende dag naar zijn huis in Voorschoten opbelt, hoort hij van Moorlag, een student die bij Osewoudt op kamers woont, dat de Duitsers die nacht zijn moeder en Ria hebben gearresteerd.

Moorlag heeft een envelop weten te redden waarin de tweede foto zit. Osewoudt moet Dorbeck over een week bellen. Moorlags vriend Meinarends bezorgt Osewoudt een nieuw persoonsbewijs en introduceert Osewoudt in de verzetsgroep van Labare, waar hij foto's moet ontwikkelen. Hij ontmoet de Marianne, een ondergedoken Jodin. Ze verft zijn haar zwart, zo lijkt Henri sprekend op Dorbeck. Toevallig komt hij Zéwüster tegen, die bang voor hem lijkt te zijn.

Als hij op de afgesproken tijd Dorbeck belt, krijgt hij de opdracht een medewerkster van Dorbeck te ontmoeten in Amersfoort. Deze vrouw is gekleed in het uniform van leidster van de Nationale Jeugdstorm en moet zich met de derde foto legitimeren, maar Osewoudt vergeet naar de foto te vragen. Ze noemt zich 'Hé jij'. Osewoudt vermoordt drie mensen en voegt zich weer bij 'Hé jij', die op de terugreis gearresteerd wordt. Osewoudt keert terug naar Amsterdam en ontmoet Mariannne bij de ingang van een bioscoop. Tijdens het voorprogramma wordt zijn portret geprojecteerd met het onderschrift dat hij gezocht wordt. Hij vlucht, maar wordt gearresteerd. Eerst wordt hij keihard ondervraagd door Kriminrat Wülfing over de aanslag in Haarlem. Een andere gevangene beweert dat hij Henk Osewoudt is. Osewoudt zwijgt. Obersturmführer Ebernuss gaat verder met het onderzoek. Hoewel Osewoudts verwondingen niet ernstig blijken te zijn, laat Ebernuss hem naar het ziekenhuis Zuidwal brengen. Osewoudt vermoedt dat de homoseksuele Ebernuss hem heeft willen sparen.

Dezelfde avond wordt hij uit het ziekenhuis bevrijd en naar Leiden gebracht, naar het huis van Labare, waar ook Marianne is. Ze bedrijven de liefde en hij vertelt hij Marianne over zijn dubbelganger Dorbeck. Ook vertelt hij haar dat hij zich minderwaardig voelt. Dan vallen de Duitsers het huis binnen en arresteren ze Osewoudt opnieuw. Ebernuss is vriendelijk. Osewoudt

hoort van hem dat zijn moeder overleden is en dat Ebernuss achter het bestaan van Dorbeck is gekomen. Hij wil Marianne in veiligheid brengen als Osewoudt hem met Dorbeck in contact brengt. In de auto op weg naar het ontmoetingspunt blijkt dat Ebernuss wil deserteren. Dorbeck is inderdaad op de illegalensociëteit aanwezig en hij draagt Osewoudt op om Ebernuss te vergiftigen. Dorbeck geeft Osewoudt een adres en een vermomming (een verpleegstersuniform) en belooft om hem en Marianne naar het bevrijde Zuiden te helpen. Osewoudt neemt een foto van hen beiden, staande voor een spiegel.

Marianne blijkt in een ziekenhuis te zijn bevallen van een doodgeboren kind. Kapot van verdriet, accepteert Osewoudt een lift van een Luftwaffe-officier. Onderweg naar Dordrecht, waar hij zich van de officier ontdoet, vermoordt hij in Voorschoten zijn vrouw Ria.

In het bevrijde Zuiden wordt hij dadelijk in hechtenis genomen: men houdt hem voor een berucht verrader. Hij wordt naar Engeland gebracht. De autoriteiten daar ondervragen hem uitsluitend over zijn contact met Elly. Terug in Nederland wordt hij gevangengezet in een kamp voor landverraders in Drenthe. Dan wordt zijn zaak nauwkeurig onderzocht. Het blijkt dat de drie foto's gebruikt werden door de Duitsers om verzetsgroepen te infiltreren. Inspecteur Selderhorst vindt dat Osewoudt 'Hé jij' en ook de groep Labare aan de Duitsers heeft uitgeleverd. Osewoudt kan het bestaan van Dorbeck niet aantonen: iedereen die hem ontmoet heeft, is dood; de ene foto waarop Dorbeck staat, is mislukt en de andere, waar zij samen op staan, zit nog in Osewoudts toestel. Selderhorst laat naar dit toestel zoeken. Bij de reconstructie van zijn tweede arrestatie kan Osewoudt de straat waarin hij vluchtte, niet terugvinden, maar wel weet hij Dorbecks uniform op te graven uit zijn tuintje in Voorschoten. Uit een krantenartikel, getiteld 'Held of verrader' blijkt de verwarring in de zaak-Osewoudt. Marianne is onvindbaar in Palestina. Zijn moeders psychiater wil op het proces verklaren dat Osewoudt net als zij aan waanvoorstellingen lijdt. Osewoudt weigert verontwaardigd. Uiteindelijk vindt men Osewoudts camera waar de film nog in blijkt te zitten. Maar er staat alleen een foto op van Osewoudt in gezelschap van Ebernuss. Wanhopig roepend, rent Osewoudt het gebouw uit en wordt bij het hek neergeschoten.

Interpretatie

Thematiek

De roman kan op verschillende niveaus worden gelezen. Daardoor kunnen verschillende thematische aspecten benadrukt worden.

Naar gelang men *De donkere kamer van Damokles* als oorlogs- of verzetsroman of als thriller leest, staan bijvoorbeeld de volgende zaken centraal: oorlog (als ideaal decor van een spannend verhaal), verraad (Wie verraadt wie?), verzetsactiviteiten (moorden en aanslagen), vluchten, identiteitsveranderingen (Dorbeck legt zijn uniform af, Osewoudt's haar wordt zwart geverfd door Marianne), het dubbelgangermotief, waardoor persoonsverwisseling plaatsvindt. De nadruk ligt op de nauwkeurig beschreven gebeurtenissen waarop Osewoudt geen vat krijgt. Een spannend boek dus, met als kernvraag 'Waar is Dorbeck gebleven?' Ook allerlei

andere, vaak morele vragen naar bijvoorbeeld de aard van het verzet en de wijze waarop het leven in oorlogstijd beschreven wordt, spelen een rol.

Bij deze receptie ontkomt de lezer niet aan bezinning op de psychologische verhaallijn. Hier spelen minderwaardigheidsgevoelens en het streven naar een 'echt' mannelijke identiteit een belangrijke rol. Het boek begint met een indringende schets van Osewoudt's zelfgevoel (p. 5 t/m 18), waaruit duidelijk wordt dat hij zowel geestelijk als lichamelijk door inferioriteitsgevoelens gekweld wordt. Hij is passief, niet populair en onaantrekkelijk. Zijn omgeving neemt hem totaal niet serieus. Is Osewoudt geestelijk ziek, zoals zijn door wanen geplaagde moeder? Dan kan het bestaan van de ideale dubbelganger Dorbeck in twijfel worden getrokken en zelfs ontkend.

Deze receptie gaat samen met aandacht voor levenbeschouwelijke thematiek, waarvoor het pessimisme van het ontluisterende proza het kader vormt. Hier wordt de roman ook overdrachtelijk gelezen. De mens zit opgesloten in het bestaan waar hij niets van begrijpt. Hij krijgt geen vat op de chaos waarin hij leeft. Deze thematiek roept allerlei morele reacties op, zoals de schuldvraag.

Tenslotte kan *De donkere kamer* gelezen worden als de verbeelding van een filosofische idee, de onkenbaarheidsthese. Er is geen waarheid, zelfs geen werkelijkheid. Je beleeft alleen wat je zelf beleeft. Het maakt niet uit of die beleving berust op feiten of op hallucinaties. De vraag of Dorbeck bestaat, is onbeantwoordbaar en niet meer van belang.

Stijl

De stijl van deze roman is precies, sober, registrerend, zakelijk, gereserveerd. 'Zijn horloge stond op vijf over acht toen hij uit de blauwe tram stapte in Voorburg.' (p. 54) 'Hij bekeek haar van boven naar beneden, speurde daarna in de tramwagen die bijna niet verlicht was, er brandden alleen een paar gloeilampen, grotendeels zwartgeverfd. Had zij niets aan waardoor zij zou kunnen opvallen? Was een witte mantel zoals zij droeg, niet vreemd en die tas die met een riem aan haar schouder hing?' (p. 61) Vaak lijkt de stijl op die van een filmscenario: 'Een kale kamer, stinkend naar verslagen sigarettenrook, een groot bureau bijna in het midden, een kleiner bureau in de hoek, tralies voor het grote raam dat uitzag op een hoge, zwart geteerde muur.' (p.315)

De beschrijving van de objectieve werkelijkheid is een opvallend kenmerk. Plaatsen, tijden en ruimtes zijn nauwkeurig beschreven, evenals het uiterlijk van personages. De plattegrond van een plaats of plek komt soms duidelijk naar voren en zou bij wijze van spreken gebruikt kunnen worden in de Google maps van 1944.

Ook sluit de stijl aan bij karakter en taalgebruik van Osewoudt. Henri wil alles precies weten en spreekt en denkt in heldere taal. De vertelsituatie suggereert zo een hoog realiteitsgehalte van het beschrevene. De lezer denkt houvast te hebben, maar verdwaalt toch in de subjectieve beleving van Osewoudt. Verder valt het veelvuldig gebruik van de directe rede op, dat eveneens bijdraagt aan de ervaring van de 'echtheid' van het beschrevene.

Perspectief

Er is sprake van een onbetrouwbaar personaal perspectief. Niet alleen omdat de gebeurtenissen uitsluitend via Osewoudt tot ons komen (de vertellende instantie beperkt zich tot Osewoudt's blikveld), maar ook omdat Osewoudt een onbetrouwbare getuige is die niet weet hoe hij de zo exact beschreven gebeurtenissen moet interpreteren. Toch is er soms een glimp te zien van een alwetende verteller. 'Zijn stem was nog altijd hoog als een kinderstem' (p.15) is één van de voorbeelden. Het slot van de roman (de dood van Osewoudt) is eveneens vanuit het auctoriale perspectief geschreven (p. 408-410).

Het gekozen perspectief heeft gevolgen voor de lezer, die met de verteller en de hoofdpersoon opgesloten zit in een beperkte blik op de gebeurtenissen. Hij identificeert zich met Osewoudt door, net als de hoofdpersoon, te achterhalen hoe de zaak in elkaar steekt of door zich te realiseren dat hij net zo'n stumper is als Osewoudt of te reflecteren op de onkenbaarheid van het bestaan. Daarbij is de lezer in het voordeel, want hij kan nog terugbladeren om bijvoorbeeld te zien of Osewoudt zich soms vergist heeft....Verder heeft de lezer niet het gevoel dat het verhaal verteld wordt, maar eerder dat het hem getoond wordt. Het perspectief en de uitwerking ervan op de lezer zijn op deze wijze uitdrukking van de thematiek op de verschillende niveaus.

Structuur

Het boek bestaat uit 46 gedeelten of episodes. Elk gedeelte begint op een nieuwe bladzijde. Elke episode is ingedeeld door middel van witregels. De roman heeft vooral een scenische structuur, chronologisch opgebouwd. Er is een grote tijdsprong tussen p. 47 en 48, van augustus 1940 naar 1944. De episode op p. 47 eindigt met ...'en in de volgende tijd was het net of de oorlog niet voor hem bestond.'

Op allerlei manieren en tot in de details vertoont de tekst een grote samenhang. De 'parabel' in het begin kondigt de ondergang van Osewoudt aan en verwijst naar het slot van de roman. Er zijn allerlei (vaak kleine) verwijzingen naar voorbije zaken, bijvoorbeeld Dokter Lichtenau herinnert zich de kleine Osewoudt: 'Ik vroeg: wat wil je worden later? en je zei: Verpleegster!' (p.389). Dit verwijst naar Osewoudts vermomming als verpleegster.

De hechte compositie als geheel heeft een eigen functie: in de roman moet alles kloppen om te demonstreren dat er niets klopt - de roman is de orde die de chaos toont.

Hermans was een voorstander van de 'klassieke roman', waarin geen mus zonder reden van het dak valt. Maar de reden is moeilijk te omschrijven...

Receptie

De Donkere kamer van Damokles werd aanvankelijk kritisch èn lovend ontvangen. Het was het boek waarmee Hermans 'doorbrak', men zag in dat er sprake was van een meesterwerk. De lof ging uit naar het technisch meesterschap van de auteur, de kritiek was moreel van aard: men wees de visie op het leven die naar voren komt af, evenals het vaak negatieve

beeld dat van het verzet gegeven wordt. In de jaren zestig, met de opkomst van de *close-reading* (onder invloed van het tijdschrift *Merlyn*) werd de waardering eenduidiger positief, omdat het werk gedegen geanalyseerd werd. De nadruk ligt niet meer zo op moralistische items. Vanaf de late jaren '60 verschuift de waardering naar de boeiende talige werkelijkheid an sich die Hermans ons voorschotelte en die aansluit bij het later toegevoegde naschrift van de roman, een citaat van Ludwig Wittgenstein:

'Ik kan hem zoeken als hij er niet is, maar hem niet ophangen als hij er niet is. Men zou kunnen willen zeggen: 'Dan moet hij er toch ook zijn als ik hem zoek'. - Dan moet hij er ook zijn, als ik hem niet vind, en ook als hij helemaal niet bestaat.'

Dit citaat benadrukt dat het zoeken naar Dorbeck als een taal filosofische kwestie gezien kan worden. In de taal is Dorbeck er immers, ook al wordt hij niet gevonden.

Nog steeds is *De donkere kamer* een levend en populair meesterwerk. Alle manieren waarop het boek gezien en gelezen kan worden, blijven actueel, zoals blijkt uit de hoge notering in de Nederlandse literaire canon en uit de grote waardering die leerlingen al decennia hebben voor dit werk.

Auteur

Hermans werd geboren op 21 september 1921 in het Diaconessenhuis aan de Overtoom in Amsterdam. Hij groeide op in een Amsterdams onderwijzersgezin. Zijn oudere zuster werd hem door zijn vader altijd ten voorbeeld gesteld; Hermans bleef in haar schaduw staan. Zijn zuster werd slechts 21 jaar oud. Toen de Duitsers in mei 1940 Nederland binnenvielen, pleegden zij en haar neef (met wie ze een geheime relatie had) zelfmoord. Deze traumatische gebeurtenissen hebben de ontwikkeling van Hermans' schrijverschap zeker beïnvloed, evenals zijn gevoel van achterstelling en miskenning.

Na het behalen van zijn gymnasiumdiploma (Barleus, Amsterdam) ging hij eerst sociale en uiteindelijk fysische geografie studeren (1940-1941). In 1943 weigerde hij de loyaliteitsverklaring te tekenen en moest daarom zijn studie staken. Hermans begon te experimenteren met het schrijven van literatuur.

Na 1945 werkte hij mee aan verschillende literaire tijdschriften (o.a. *criterium*, *Podium*). In 1947 verschijnt zijn eerste roman *Conserve*. Zijn bijdragen en eerste romans roepen felle discussies op vanwege hun zwartgalligheid en cynisme; Hermans kon na de oorlog immers niet meer geloven in de bestaande systemen die pretenderen orde te scheppen in de chaos.

In 1950 trouwde hij met de Surinaamse Emmy Meurs, in 1955 kreeg het echtpaar een zoon, Ruprecht. In datzelfde jaar promoveerde hij cum laude. Van 1953 tot 1973 werkte hij als lector aan de Rijksuniversiteit van Groningen, waar hij ervan beticht werd dat hij slecht functioneerde, wat door onderzoek weerlegd werd. Na zijn zelfverkozen vertrek (eerst naar Parijs en later naar Brussel) verwerkte hij zijn bittere herinneringen aan deze periode op sardonische wijze in de roman *Onder professoren* (1975).

Zijn omstreden geschriften en persoonlijkheid hebben vaak voor veel ophef gezorgd. In 1952 bijvoorbeeld werd hij vervolgd wegens een passage in *Ik heb altijd gelijk*, die beledigend zou zijn voor het (kinderrijke) rooms-katholieke volksdeel. Er volgde echter vrijspraak: niet Hermans was antikatholiek, maar zijn romanpersonage. Andere beroemde conflicten waren de Weinrebuffaire en de ruzie met het Amsterdams stadsbestuur over zijn reis naar Zuid-Afrika, dat toen nog in de greep van de Apartheid verkeerde. Hermans bleek (soms achteraf) vaak het gelijk aan zijn kant te hebben. Het is geen wonder dat hij zo veel polemische werk en talloze essays en publicaties (vaak geschreven onder pseudoniem) gepubliceerd heeft, waarin hij zijn opposenten genadeloos en gemakkelijk neersabelt. Het beroemdste polemische werk was en is *Mandarijnen op zwavelzuur* (1963). In zijn persoonlijk leven kwam hij echter vaak als zachtaardig en vriendelijk naar voren.

Zijn literaire werk omvat behalve de romans en het polemische werk ook verhalen, poëzie, toneel, brieven en essays. Hermans heeft maar weinig literaire prijzen geaccepteerd, maar wel aanvaardde hij in 1977 de Prijs der Nederlandse Letteren voor zijn gehele oeuvre. In 1995 overleed hij in Utrecht aan de gevolgen van longemfyseem.

Stroming

Hermans kan moeilijk bij een naoorlogse stroming worden ingedeeld. Zijn thematiek sluit wel aan bij de Romantiek als literaire stroming omdat het waarheidsprobleem centraal staat. *De donkere kamer* wordt vaak in verband gebracht met het zogenaamde 'ontluisterend proza' van na de Tweede Wereldoorlog en met het existentialisme. Het ontluisterend proza kenmerkt zich door een antiheld als hoofdpersoon; deze antiheld is amoreel, anti-intellectualistisch en areligieus, hij kent geen idealen. Er ligt nadruk op lichamelijke, die negatief en onesthetisch naar voren komt. Ook worden morele, seksuele en religieuze taboes doorbroken. Verwantschap met het existentialisme blijkt uit de nadruk op de zinloosheid van het leven, en het absurdisme dat naar voren komt in het door toeval, misverstand en onbegrip gekenmerkte contact tussen de personages. Het verschil met het existentialisme is dat deze stroming ethisch gefundeerd is en *De donkere kamer* niet.

Voor deze analyse is gebruik gemaakt van:

Frida Balk-Smit Duyzentkunst (1985). De stijl van Willem Frederik Hermans. In: Freddy de Vree (red.), *W.F. Hermans, speciaal nummer van Bzzlletin 13, 126*, p. 33-38. (ook opgenomen in DBNL http://www.dbnl.org/tekst/balk001stij01_01/colofon.htm)

Joke Holwerda (1997). *Andere tijden, andere visies. De oorlogsroman van W.F. Hermans*. Groningen: Passage. (zie ook DBNL http://www.dbnl.org/tekst/holw004ande01_01/holw004ande01_01_0001.htm)

Frans Janssen (1983). *Over De donkere kamer van Damokles van Willem Frederik Hermans* (ook opgenomen in DBNL http://www.dbnl.org/tekst/jans037over01_01/)

Arthur Kooyman (red.) (2002). *Uit de donkere kamer. Essays over en interpretaties van Hermans' Donkere kamer van Damokles*. Utrecht: Alexandria Editions. (ook opgenomen in

DBNL http://www.dbnl.org/tekst/kooy003uitd01_01/index.htm)

Wilbert Smulders (1989). De donkere kamer van Damokles. In: A.G.H. Anbeek van der Meijden, J. Goedegebuure, M. Janssens (red.). *Lexicon van literaire werken. Besprekingen van Nederlandstalige werken 1900-heden*. Groningen: Martinus Nijhoff uitgevers.

Interessante bronnen

Het *Willem Frederik Hermans Instituut* is een rijke en gevarieerde site onder redactie van het Willem Frederik Hermans Instituut en de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (DBNL). Biedt audio, beeld, interviews, teksten, biografie, bibliografie en veel meer.

Het Huygens Instituut (Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen) biedt een editiewetenschappelijke verantwoording van de *Volledige Werken* van W.F. Hermans.

W.F. Hermans-net is een vermakelijke, bewust rommelige site van een bewonderaar van W.F. Hermans (geen doorsnee-fan).